

OBLICI MOLITVE U NEKRŠĆANSKIM RELIGIJAMA POSEBNO U ISLAMU

Dr Tomislav IVANČIĆ

Obrada teme nije fenomenološko-pozitivna nego kritičko-komparativna. Ne radi se naime o pružanju znanja o oblicima molitve u religijama — iako će i o tome biti govora — nego o pokušaju: kako da se situira religije i molitve u njima u određeni odnos prema kršćanstvu.

Takva obrada teme diktirana je prije svega činjenicom da je nemoguće u polusatnom predavanju dati iscrpnu informaciju o molitvenim oblicima u nekršćanskim religijama, kao i sugestijom da je takav pristup funkcionalniji i dinamičniji, ako budi kritički stav prema molitvi uopće i posebno prema molitvama u religijama.

Ovakvoj se pak obradi pristupa više teološki nego antropološki. Ne želi se iz uvida u molitve u religijama pružiti psihološka analiza molitve, gledana antropološki ili religijski. Želi se naprotiv religijama pristupiti sa stanovišta kršćanstva i baciti kritički pogled na molitve u njima. Taj pristup, dakle, ne ide ozdo nego odozgo. Ne tako da se od religijske molitve ocjenjuje kršćanska molitva. Ne od religija do Krista, nego od Krista do religija. Dok je gotovo redovito u našem životu, i u teologiji, naš pristup bio od općenitog k pojedinačnom, od religija i religijskog Boga do kršćanstva i Krista, ovdje se taj pristup želi zaokrenuti za 180 stupnjeva.

Prije nego dademo fenomenološku informaciju o molitvama u religijama, zadržimo se kratko na refleksiji o odnosu između religija i kršćanstva.

Čovjek je religiozno biće — tako ga obično definiramo. Međutim ta teza dobiva danas udarce sa strane ateizma kao — i to je paradoksalno — i sa strane kršćanstva. Danas smo naime svjedoci činjenice da čovjek ipak nije uvijek i svugdje religiozan. Nereligioznost nije danas samo iznimka. Postoji masovno napuštanje religijskih polazišta u tumačenju života. Postoje ljudi oko nas koji mogu i bez Boga. Postoje ljudi koji nalaze smisao sebe i svijeta u ateizmu, ljudi koji umiru mirno bez propovjednički artikuliranih drama. Pokraj religioznog mirno egzistira i nereligiozni nazor na svijet. Religije doživljavaju stravičnu krizu i pokušavaju se solidarizirati kako bi sačuvala Boga u svijetu. Iz činjenice ateizma rađaju se međutim nova pitanja koja su za nas

na ovom terenu od životne važnosti. Da li je religija, pa prema tome i molitva — jer molitva je srce svake religije — nešto u čovjeku nužno, neodvojivo od njegove ljudske biti ili pak nešto akcidentalno, nenužno, bez čega on jednako ostaje potpun čovjek u svojoj opstojnosti i svojoj perspektivnosti? Radi se prije svega o religioznosti, kao subjektivnom osjetilu čovjeka za Boga i pobožnost, kao o jednoj sposobnosti čovjeka, kao spoznajnoj, intuitivnoj moći čovjeka u potražnji za transcendentnim. Je li ta religiozna sposobnost u čovjeku kao i glazbenost, pjesništvo i tehnički talenat, smisao za matematiku i sl. nešto nenužno u njemu? Radi se zatim o konsekvenciji tog religioznog talenta, o fenomenu religija kao izrazu čovjekove religioznosti.

Ako je ateizam znak nestanka religija, znači li to da s njime nužno nestaje i molitva? Je li molitva nešto iskonskije od religije, nešto dublje i egzistencijalnije od nje? Drugim riječima, postoji li nereligiozna molitva? Može li se biti ateist i usprkos tome moliti? Je li ateizam, dakle, naprosto samo nereligioznost ili i bezvjerje?

U jednom specijalnom smislu razlikujemo religiju od vjere. Religioznost je čovjekovo nastojanje da se poveže sa svojim početkom — religare. — Početak je čovjekov Bog. Početak je i stanje prije istočnog grijeha. Religioznost je zato odraz straha pred svemogućim bićem, koje se kao sjena skriveno kreće čovjekovom egzistencijom u stalnom pitanju: zašto si jeo sa zabranjenog drveta? To je pokušaj da se ponovno vrati u izgubljeni Eden. Pokušaj da se žrtvom, molitvama, obredima pa i magijskim silama provuče pokraj anđela s plamenim mačem na ulazu u Eden. Religija je krik čovjeka za Bogom i nastojanje da se tog izgubljenog Boga ponovno vrati bar u hramove i sakralna mjesta. Religija je čovjekov napor da sebe samog spasi.

Vjera je čovjekov odgovor na Božji poziv, to je odgovor Bogu prije svega prema diktatu vlastite savjesti. Religija može zato biti iskren i čist, ali i griješan i prljav čovjekov odgovor. Vjera je pak uvijek nešto, barem subjektivno, pozitivno i spasonosno. Samo vjera spašava, jednako u ateizmu kao i u religiji. Ali, u religiji, uvijek i samo po Isusu Kristu i nikad bez njega. Religijski čovjek se tada razlikuje od nereligijskog u spoznajnom elementu vjere, u teoretskom priznavanju, ne samo praktičnom. Ateist ima samo djelatnu vjeru. Poput dvojice učenika na putu u Emaus, kojima srce gori iako ne spoznaju Gospodina.

Je li molitva izraz vjere ili religije u čovjeku? Ako je vjere, onda ona dobiva nove neslućene perspektive i ne ograničava se samo na religije. Ali što to onda znači za kršćanstvo i za nas danas?

Rekli smo da religije ne dobivaju danas udarce samo od ateizma nego i od kršćanstva. Od prvih kršćanskih vremena postoji teza da je »anima humana naturaliter christiana«. Ali znači li to onda da »anima humana« nije »naturaliter« religiozna? Ili znači li to, da se kršćanstvo veže u čovjeku samo na vjeru, a ne na religioznost? Jer kršćanstvo je spasonosna stvarnost. A samo vjera spašava. I to ne samo teoretska vjera u Krista, jer tu intelektualno-spoznajnu vjeru imaju i đavli i

dršću pred tom istinom. To onda znači da kršćanstvo nije samo religija nego vjera. Ono je, dakle, kraj religije.

Prvi kršćani doista su i bili nazivani ateistima, jer su odbacivali božanstva, nisu imali hramova, i čovjeka Isusa Krista priznavali Bogom. U tom smislu su kršćani bliži vjernim ateistima nego religioznima. Kršćani naime odbacuju svaki idol, odbacuju religijskog boga, i priznaju povijesnog Boga Isusa Krista i u njemu njegova Oca i Duha Svetoga. Kršćanstvo je vjera koja traži angažman ovdje na zemlji, u vinogradu Božjem, u gradnji Božjeg kraljevstva. Ono ne traži spas izvan zemlje, ono prihvaća spas darovan unutar naše sfere. Ono prihvaća poziv sa prvih strana Biblije: »rastite, množite se i podložite zemlju«, kao i Kristov poziv »Obratite se i vjerujte Evanđelju«. Ono nije religija, jer ne traži obredno vraćanje u izgubljeni raj, nego vjeruje riječi Boga i radeći ovdje na zemlji poslušno u vjeri, s puno povjerenja zna da će doći natrag u nebo, koje će primiti kao »novo nebo i novu zemlju« iz ruku Isusa Krista. Zato je kršćanstvo dinamično, perspektivno, u pravo shvaćenom smislu horizontalno i pozitivno. Ono je obraćenje, novo stvaranje, vjera Evanđelju o Isusu Kristu.

Moramo međutim napomenuti da teza o kristijanitetu ljudske duše u svojoj naravi nije ispravna. Ljudska duša naime postaje kršćanskom tek kad se preporodi. A to znači da onda više nije naravna. Evanđelje je nešto radikalno novo, novo stvaranje u Kristovu uskrsnuću. Samo »pneuma« spašava, a ne »psiché«, samo Duh Božji a ne naravni čovjek. Upravo je kršćanstvo zato nešto radikalno novo, kako s obzirom na religije koje traže naravne veze s Bogom, tako i s obzirom na ateizam u svojoj anonimnoj vjeri. Kršćanstvo je poziv kako religioznom tako i nereligioznom čovjeku. A to onda znači da se ono ne može poistovjetiti ni s religijom ni s ateizmom. Ono je kao radikalno novo upućeno svim ljudima. Ne može se dakle postati kršćaninom i ostati prirodnim čovjekom.

Ali, istovremeno, postati kršćaninom ne znači pobjeći iz svijeta u neki drugi svijet, u samotni ugao zemlje. Oba su stava religijska. Kršćanin ostaje u svijetu i svijet preobražava Duhom Božjim kojega ima u sebi. Problem je današnjeg kršćanstva u tome da je previše prirodno u površno shvaćenom smislu prihvaćanja svijeta ili u smislu bijega od svijeta, i zato nedjelotvorno. A zbog toga i molitva ostaje nedjelotvorna, prirodna, religijska, ne prenosi brda, ne čini čudesa, ne daje znakove i ne svjedoči. Kršćanstvo je postalo inertno jer je postalo ono što ukida. Pretvorilo se ili u ateizam u površnom prihvaćanju svijeta s jednom dimenzijom, bez žive vjere u Isusa Krista, ili u religiju svojim bijegom od zemlje i odgovornosti u svijetu.

Baš ta nedjelotvornost molitve jest, izgleda, jedan od temeljnih nesporazuma i neshvaćanja molitve danas. Čini se da tu leži srž problema. Naime kritički se čovjek, a to suvremenik želi biti, mora stalno pitati, što je to zapravo molitva. Je li to doista dijalog ili samo monolog? Ako je dijalog, onda se mora čuti i druga strana, negdje se mora vidjeti Božji odgovor na našu molitvu. Ali, Bog uvijek ostaje u svojoj neshvatljivoj šutnji; od njega ne dolazi vidljiv odgovor i naša molitva

ostaje kao razgovor s gluhim, kao psihološka varka u samom čovjeku, kao praiskonski čovjekov krik koji se odbija o gluhe predjele naše egzistencije. Tu mnogo ne pomaže ukazivanje na Sv. Pismo kao na Božji govor niti na duhovne darove u čovjeku. Sve je to još uvijek područje na kojem suvremeni čovjek ne doživljava uvjerljivo rješenje svojih sumnji. Problem se zaoštava time što u Evanđelju Krist uvjerljivo govori o dijalogu u molitvi. On naime kaže, da ako tko moli i ne posumnja u svom srcu, da će doista dobiti. Osim toga da će naša molitva prenositi brda, da ćemo činiti čudesa i veća negoli je on činio. Zašto se sve to ne događa među nama? Treba li te Isusove riječi zaista samo drukčije interpretirati ili je posrijedi nešto drugo? Drukčije interpretirati — ne znači li to naše nepoštenje? U religijama se doista ne događaju čudesa. Ali zar se ne bi morala događati u kršćanstvu? Ako nam ljudi ne vjeruju riječima, morali bi vjerovati djelima. Pitanje je dakle, jesmo li mi na pravom tlu kršćanstva ili smo još tek religiozni? Ili nije li razlog te neefikasnosti naše molitve i naše jednostrano shvaćanje transcendentnosti Božje? Transcendentnost Božja znači njegova nedohvatljivost, znači da je on kvalitetno sasvim drukčiji. Međutim nije to toliko spoznajna transcendentnost, Bog nije onozemaljski transcendentan, naime on se ne nalazi prostorno-vremenski negdje izvan našeg zvijezda i svjetova. On je zapravo etički transcendentan, a to znači, da je on s onu stranu grijeha, s onu stranu smrti i da nas prema tome od grijeha i smrti može osloboditi samo on. On stoji tamo gdje bismo mi morali, ali gdje ne možemo za sada stajati. On nas zastupa pred Bogom, on nas otkupljuje od grijeha i smrti. On nije dakle neki daleki nego upravo najbliži meni Bog. Zato vjera u njega i nije toliko spoznajna, iako ulazi u bit kršćanske vjere, nego etička, dokazana djelima. Mi kršćani naglašavamo spoznajnu vjeru a ostavljamo po strani djela. Zato brzo upadamo u religiozne devijacije, pretvaramo Krista samo u kultnog Boga. A upravo to smeta našim suvremenicima. Oni žele naša djela, da se u nama odrazi odgovor naše molitve. Bitno je dakle živjeti po vjeri, a drugo ne izostaviti, odnosno drugo revidirati životom. Vjera u djelima je pristupačna onda i ateistu, jer oni svi odbacuju našu sliku Boga, ali nikako ne i sliku Boga naprosto. Naime to bi značilo odbaciti sebe kao čovjeka, sve pozitivno, sve dobro, čitavu svoju savjest. Oni ne mogu odbaciti ni Isusa Krista već i zato što je on povijesna osoba, koja se ne da izbrisati iz tragova ove zemlje. Krist je povijesno saopćenje Boga čovjeku. Ne treba ići izvan naših hemisfera da bismo našli Boga. Ne treba ga tražiti ni u tamnim predjelima duše, kako to moraju religije, koje ne znaju za povijesnog Boga. Isus je čovjek. Nije se samo u njemu objavio Bog nego on, onakav kakav jest, jest Bog. Onakav kakav je u Evanđelju on je Bog i čovjek. Ne možemo i ne smijemo dijeliti Isusa Krista, čovještvo i božanstvo u njemu, ne možemo ga prekrajati prema svojim religioznim i teodicejskim spoznajama. Treba vjerovati Isusu Kristu Evanđelja. Treba iz tog početi djelovati bez svojih prirodnih predrasuda. Možda će tada naša molitva postati efikasna, djelotvorna, činit će čudesa i postati uvjerljiva i pristupačna i religioznima i nereligio-

znima. Kršćanstvo ne ukida nasilno religije, nego ih uzdiže, dajući im ono što one u biti traže. Ono naime daje unutar povijesti Boga utjelovljena u čovjeka i time spas i izgubljeni raj. Zato je nemoguće govoriti o kršćanstvu bez religije, ali istovremeno ne možemo tretirati kršćanstvo kao religiju. Gotovo dvije tisuće godina gradilo je kršćanstvo na apriori religioznom u čovjeku. A što ako se danas mora ustanoviti da taj religiozni apriori uopće nije nuždan kao fundament na kojem treba graditi kršćansku vjeru? Može li se ostati ateist i biti kršćanin; naime ateist u tom smislu da se ne priznaje drugog Boga do povijesnog Boga Isusa Krista? Ne znači to prijeći na pozicije Lutera, koji svaku religiju proglašava grešnom i prema tome zlom u sebi, nego priznati da je svaka slika Boga nužno više-manje iskvarena ljudskim pogledima i da je jedina ispravna slika ona koju nam daje Isus Krist. Odnosno, svaka je druga slika mitska, nedokučiva, nesigurna, i prema tome nedostupna suvremenom čovjeku. Može li se čak odbaciti naša religiozno-kršćanska slika Boga i ostati kršćanin? Mora li Isus Krist biti zatvorenik samo religioznih, samo njihov spasitelj, pomoćnik, samo njihova privatna svojina? Te su misli danas prisutne u teologiji tek u povojima, ali daju novu perspektivu kršćanstvu. Govori se o ateizmu kao novoj šansi za kršćanstvo.

Religija je nešto statično. Ona zahtijeva neki religiozni život, nešto što izlazi iz okvira običnog života, manifestaciju nečega što i ne mora biti uvjerljivo. Ona traži prisutnost kod obreda, govori o misterijima koje jedva tko stvarno doživljava, govori čovjeku o spasu, ali samo u duši, i time ga ostavlja u nedoumici da li da povjeruje ili ne povjeruje. Ujedno ga čini nedozrelim, manipulira njime na određeni način, traži jedan dio čovječjeg života (tzv. religiozni, koji bi trebao pripadati Bogu, dakle dio a ne cijeloga čovjeka). Kršćanin zna za povijesnog Boga, još više, on zna za utjelovljenog Boga i zato ne traži spas samo u duši nego i u tijelu. Biblija ne poznaje aristotelovsko dijeljenje čovjeka u materiju i formu, u dušu i tijelo. Postoji za nju čitav čovjek. Ona je dinamična, jer traži promjenu čitava čovjeka, traži čitav njegov život kao žrtvu i žrtvenik Bogu. Kršćanin je zato jedinstven, jedan, nerazdvojen, radikalno upućen na novi život etički, spoznajni i ljudski. On ne zna u sebi i u svijetu za sakralni i profani prostor, on samo zna za čišćenje svijeta od grijeha, a grijeh se ne da smjestiti u prostore kao ni Bog. On je u vjeri cjelovit, totalan, nedjeljiv. Ne postoji obred koji bi spašavao kršćanina bez njega samoga. Bog ga je stvorio bez njega ali ga ne spašava bez njega.

Ako je kršćanstvo nešto drugo, ako je ono ispunjenje aspiracija ateizma i religija, što to onda znači za molitvu? Moramo priznati da teologija još nije uspjela temeljito istražiti što je molitva i ona je za nas još izvjesna tajna. Je li to samo potreba ljudske psihe ili se u njoj netko objavljuje; je li to samo nešto izraslo iz tamnih predjela ljudske duše ili je to nešto dano ozgor? Sigurno i jedno i drugo. Je li to krik čovjekove duše i srca za nečim izgubljenim ili nečim obećanim? Je li to krik razgolićenog čovjeka, koji je opazio da je gol pa se morao sakriti? Opaziše da su goli, javlja nam Biblija, i sakriše se. Nije se dakle

sakrio Bog, nego se čovjek sakrio pred Bogom. Jer je gol. I zato će samo iz svoje skrivenosti govoriti s Bogom preko molitve. Zazivat će Boga da ga dođe obući u svoje ruho i izvesti iz skrovišta njegova prokletstva.

Nakon ovog opširnijeg iako ni izdaleka iscrpnog uvoda, pogledajmo neke od religija i molitve u njima. Zadržat ćemo se na trima najvećim živućim religijama današnjice: hinduizmu, budizmu i islamu.

Hinduizam je religija ograničena samo na Indiju. Među mnoštvom bogova glavni su Šiva, Višna i Brahma. Jedan od putova spasa predstavlja u hinduizmu i kult u koji se ubraja i molitva. Moć obredne molitve stavlja se u svetu formulu zvanu mantra. Ova formula znači nešto više od samog značenja molitve. Još više od formule je međutim način na koji se formula izriče. Prema načinu se razlikuje i vrijednost molitve. Tako postoje molitve koje se šapću, izgovaraju, mumljaju ili su samo misaone. Tu je vrijednost stavljena u tajanstveno značenje glasova i slogova koji se na određeni način upotrebljavaju. Način kako se izgovaraju daje vrijednost izraženu geometrijskom progresijom. Molitva šaptom izgovorena vrijednija je deset puta više od žrtve, nečujna molitva vrijedi sto puta više, misaona molitva tisuću puta više. Mantra se može produžiti u niz zaziva koji se poput litanija ponavljaju. Postoji tako recitacija Brahmī od 32 tisuće ponavljanja. Recitacije donose razne milosti. Pjevanje nekih stihova oslobađa od ponovnog rađanja i selenja duše. Razni slogovi sadržavaju čak fizičku formu boga. Postoji tzv. polaganje, tj. pomoću prstiju polože se određene formule na određene dijelove tijela, kako bi se probudilo i u sebe primilo božanstvo koje je u formuli uključeno. Postoji i različito držanje, postavljanje i splitanje prstiju tzv. mudras koje ima isto značenje kao mantra. Korelat mantrama su i jantre. To su geometrijski dijagrami u kojima svaka crta ima tajanstveno značenje i točnije od same slike izražava božje biće. Osim ovoga postoje u hinduizmu razni ophodi oko slike bogova, svečane procesije sa slikama bogova, paljenje svijeća, padanje ničice i sl. U štovanje bogova spada također i žrtvovanje koje je u hinduizmu bilo katkada i ljudskim žrtvama.

Osim tih više-manje magijski shvaćenih molitava postoji i misaona molitva kao put sjedinjenja s bogom. Joga je u tom smislu stara asketska i mistička metoda. Njome se pomoću posebne duševne, tjelesne i duhovne discipline dovede čovjeka do mističkih stanja, do sjedinjenja svog jastva s jastvom boga i svijeta. Ono proizvodi gotovo čudesa kao bezbolnost, zastanak disanja, privremenu smrt i sl. To je duhovna spoznaja, koja nadilazi sjetilnu, razumsku i intuitivnu. To je gotovo dohvaćanje božanstva, kad čovjek više ne može izraziti ništa pojmovima svijeta.

Postoji niz molitava raznih velikana hinduizma koje odražavaju proživljavanje čiste individualne religioznosti. »Ti si mi majka, otac, rođak i prijatelj« — govori jedna molitva. Jedan psalam kaže: »Spasi me, izbavi me, daj da ćutim kako si sladak, da proslavim tvoje ime i mirujem do tvojih nogu«. »Iz samih sebe ne možemo ništa. Mi se međutim okrećemo svijetu i ostavljamo boga. Ali kome ćemo onda

povjeriti brige?» pita se hinduist iz Tulasi Dasas. »Griješio sam, sazreo u grijehu i vapijem bogu milosrđa. Tko tebi vapije neće se postidjeti. Ali ako me i otjeraš od sebe uhvatit ću se za tvoju nogu kao dijete kad ga se u srdžbi otjera a on se tad još silovitije prihvati svoje majke« — moli i priznaje grijeha bogu Višni jedan hinduist. Evo molitve Gandija: »Želim ostati u istini. Neću se prignuti pred nijednom nepravdom. Želim ostati slobodan od straha. Neću upotrebljavati nikakvu silu. Želim biti dobre volje prema svakome«.

Druga religija Indije i Istoka jest budizam. Osnivač budizma, Buda jest samo čovjek koji pokazuje put spasenja ali sam ne spašava. Budizam je tako jedna ateistička religija. Daje metodu kako da se čovjek oslobodi patnje i smrti te seljenja duše. Pučki je budizam međutim od Bude stvorio neku vrstu boga i oko njega niz polubožanstava kao posrednika između ljudi i Bude. Jedni od posrednika su Bodišatve; posebno su poznata tri: Avalokitešvara — što znači samilost, zatim Amitaba, čije je ime dosta spomenuti pa da se čovjek preporodi u njegovu raj. Treći je Vairocana koji ima veliku mitsku karijeru. Cijav kult je samo u sjajnim ali praznim ceremonijama, kao podsjećanju na prošlost. U Nepalu postoji magično zazivanje, deificiranje knjiga i kult spisa. U Tibetu je poznat molitveni mlin. Za spas je bilo ponekad dosta recitirati magičke formule ili znati tehniku metafizičkih vježbi.

Redovnici su međutim živjeli čistim budističkim životom. Provodili su vrlo strog život, a glavna im je zadaća bila meditiranje pomoću joge. Postoje i individualne molitve upravljene Budi, Zakonu ili Zajednici. U svemu se pak ističe važnost dobre nakane.

Za nas najinteresantnija i najvažnija nekršćanska religija ipak je islam. Religiozni život muslimana u biti se sastoji u izvršavanju pet obrednih obveza koje su zakonom određene i nazvane »stupovima religije«. To su: ispovijest vjere, molitva, milostinja, post i hodočašće. Izvanjsku sliku islama najsnažnije formira molitva. Kod njih vrijedi izraz: »Između vjere i nevjere leži prestanak dužne molitve«. Molitva je obredna i vrši se pet puta dnevno u točno određeno vrijeme: u času sunčeva izlaska, u podne, poslije podne, u času zalaza sunca i pri nastupu mraka. Molitva se može obaviti pojedinačno ili zajednički na bilo kojem mjestu. Postoji zahtjev da se barem molitva petkom u podne obavi u mošeji. Molitva ima 17 dijelova. Najprije se zauzme stav prema Meki, stojeći se izrazi namjera obaviti molitvu, zatim uzdizanjem ruku do ramena i izgovaranjem formule »Alah je velik« počinje stanje posvećenosti. To je stanje potpune sabranosti, uronjenosti u Boga, odijeljenosti od svijeta. Zatim vjernik klekne i govori: »Slava Ti, moj Gospodine, Veliki«. Uspravi se i kaže: »Alah sluša onoga tko ga slavi. Bože naš, Tvoja je sva slava«. Zatim se u poniznosti i zahvalnosti baci pred Bogom i moli: »Gospodine, Bože naš, oprost mi i budi mi milostiv i vodi me, sačuvaj me i podigni me«. Opet padne na zemlju sjedne skrštenih nogu i kaže: »Svaka Ti čast, Alahu, svaka čistoća srca. Nek je mir s Tobom o Proroče! Blagoslov Alahov neka je na njegovim dobrima nek je mir s nama i Božjim pobožnim slugama. Ispovijedam: nema Boga do Boga i ispovijedam da je Muhamed njegov sluga i pro-

rok«. Nakon meditacije, ispitivanja samog sebe i molitve ide musliman očišćena srca na svoj posao. Tako život muslimana pulzira u petokratkom ritmu, čiji je glavni sastavni dio molitva. Osim pet obvezatnih molitvenih časova preporučuje se i molitva u posebne svrhe prije svega za pokojnike i za vrijeme noći. Kao u svim religijama postoje i u islamu kontemplativni i mističarski individuumi i grupe čiji je ideal siromaštvo, odijeljenost od drugih, molitva i meditacija. Takvi su u islamu sufi, mudraci i sveci islama. Prvi sufi je bio Alija, Muhamedov zet, o kom je Muhamed rekao: »Ja sam grad znanja, a Alija je njegova ulazna vrata«. Razni askete su se isticali noćnim moljenjem. Za njih je početak bogoštovlja meditacija i šutnja u kojoj postoji samo podsjećanje, opetovano izgovaranje imena Božjega ili kraće religiozne formule kako bi se Bog samo zadržao u mislima. Brojna imena Alahova pružaju zato mysticima mogućnost za razmatranje u nizu od 99 imena. U Koranu o tome stoji: »Reci, molite se Alahu ili molite se Dobročinitelju! Ma tko bio onaj kome se molite on posjeduje najljepše ime«. (Sura 17,110). Zato postoji krunica od 33 ili 99 — bisera na kojoj se vjernik može zadubiti u tajnu tih imena.

Koran inače preporučuje često mišljenje na Boga. Uzdizanje duše Alahu umiruje srce. Postoje dvije vrste udubljanja u tajnu Alahovih imena, jedna se ponavlja u srcu druga glasno u zajednici. Zajedničko ponavljanje povezano s reguliranjem disanja brzo dovede do zanosa. Molitve mistika su poznate. Tako npr. poznate mističarke Rabea: »O Bože, ono što mi od svijeta želiš dati, daj to svojim neprijateljima. Što mi želiš od neba dati to daj svojim prijateljima, jer meni dostaješ Ti. O Bože, ako Ti se klanjam iz straha pred Tvojim paklom, tad me spali u svom paklu, i ako Ti se klanjam zbog Tvog raja, tad mi zatvori njegova vrata. Ali ako Ti se klanjam samo zbog Tebe samoga tad mi nemoj oduzeti gledanje svog lica«. (Die schönsten Gebete der Welt, 1964, str. 110).

Sufizam je bio nekima izlaz iz formalističke zakonske pobožnosti. Drugi se izlaz iz tih pobožnosti odrazio u pučkoj pobožnosti i štovanju svetaca. Strogi islam je branio, no nije mogao spriječiti razvoj štovanja svetaca. Tako je prvi svetac postao Muhamed. Svi predmeti kojih se dotaknuo imaju blagotvornu snagu. Isto i mjesta u kojima je boravio. Tamo se hodočasti jer je tamo najmoćniji prorokov zagovor. Mnogim se sufima pripisivalo nadnaravne i čudotvorne sile. Na njihove se grobove vješa krpice tkanine, čine se zavjeti i prinose zavjetni darovi. Mnogi običaji na grobovima svetaca graniče s magijom. Zadaća šeika, poglavara redovnika, bila je i pripravljanje raznih amuleta — hamajlija. To je protiv bolesti, vatre, uroka. Neki reci korana imaju djelotvorno značenje; recitiranje nekih molitava štiti od opasnosti. Protiv straha od zlog pogleda na istoku se služe plavim biserima koji se utkaju u odijelo. Ta je pobožnost doživljavala svoje ispravke no nije nikad nestala.

Iz tog kratkog pregleda molitava u tri velike religije svijeta odražava se nekoliko molitvenih slojeva. Kako u hinduizmu, tako i u budizmu i islamu postoji jedan magijski sloj. On želi nekako nadoknaditi neefi-

kasnost molitve i kulta. Želi nasilno, kratkim spojem, doseći Boga, raskinuti šutnju između neshvatljivo šutljivog Boga i nadsvijeta s jedne strane te čovjeka u molitvi s druge strane. Tome sloju bliz je obredni oblik molitve. On stoji na prijelazu između magijskog i osobnog oblika molitve. On je ustrukturiranje molitve, stavljanje molitve u službene forme, zahvaćanje molitve kao obveze jedne grupe ili društva. Treći sloj je meditacija. To je vanredni čovjekov napor da u svojim iskonskim dubinama dosegne Boga, da se s njim sjedini. To je traženje odgovora Božjeg u dubinama srca, u neistraživim čovjekovim duhovnim sferama. Individualna pak molitva izražava ono što je u toj molitvi izrazivo. Ona želi izraziti osjećaj osobne prisnosti s Bogom.

Sve su to slojeviti izrazi iste stvarnosti, naime molitve. Gotovo iste molitvene elemente naći ćemo i u kršćanstvu. Isti napori čovjeka da se dohvati Bog, isti doživljaj Boga, mistički ili kontemplativni, ista službena molitva Crkve i individualna molitva svetaca. Možemo li govoriti o razlici u molitvi između kršćanstva i religija? Postoji ipak bitna razlika. Ta se nalazi u mentalitetu, u odnosu prema Bogu, u sigurnosti, i povijesnosti našeg Boga. Religija je izražaj čovjekova prokletstva, njegova progonstva, odcijepljenosti od Boga. Molitva želi uspostaviti dijalog s Neizmjernim, Šutljivim, a opet tako stravično oko nas Prisutnim. No, jer je religija izraz čovjekova napora, stoga se ona može iskvariti; nikad nije potpuno autentična. Kršćanstvo je pak *dolazak Boga* među nas. Stoga kršćanin moli s uvjerenjem da ga Bog čuje; on zna kako moliti i što moliti. On to povijesno, opipljivo zna. Njemu Bog nije daleki upitnik, nego suputnik. Zato kršćanin mora učiti od Isusa Krista kako da moli. Znak da je kršćaninova molitva prava, jest prije svega optimizam s kojim moli. Bog zna i uslišava i prije nego on izrekne svoju molitvu. Zato je kršćanska molitva prije svega zahvalnica — euharistija.

Kršćanska molitva može dakle ostati po obliku religijska, ali je njezin duh kvalitetno drukčiji. Da ne bi i po duhu padala u religijsku potrebu je da kršćanska molitva ima stalno dva neodvojiva elementa: proročki i svećenički. Proročki duh je onaj koji se stalno nadahnjuje na Božjoj Riječi, stalno osluškuje tu Riječ. Drugi, svećenički, element prinosi cijeli život i posebne molitve kao žrtvu i euharistiju Bogu. Vanredno je to izraženo u Starom Zavjetu u proroku Mojsiju i svećeniku Aronu pod Sinajem. Mojsije odlazi na Sinaj, sluša Boga, izvršava njegove naredbe, on vodi narod. I zapravo su u cijeloj povijesti Izraela proroci vodili narod. Aron je svećenik, on ostaje s pukom ispod Sinaja, on treba priređivati kultne svečanosti. On iz čovjekove egzistencije i dubine, ozdol, diže molitve Bogu. On je izvorno ljudski, Mojsije je izvorno Božji. Ali kad se prorok Mojsije dugo ne vraća s gore narod zahtijeva od svećenika Arona da mu napravi idola — zlatno tele. Aron podliježe tom zahtjevu. Načini zlatno tele i u svojim parametrima svečano slavi svoju liturgiju oko govog, ljudskog božanstva. Mojsije se vraća i drastično kažnjava idolopoklonike.

Ta napast će, međutim, uvijek postojati i u kršćanstvu. Što je jača proročka, to je slabija religijska snaga u Crkvi. Kadgod je ojačalo kult-

no svećenstvo u Crkvi, uvijek se javljala potreba za vraćanjem k Evanđelju. U Isusu su naime i proročka i svećenička služba bile ujedinjene. Kao i Bog i čovjek. U prvim kršćanskim vremenima biskupi su ujedno bili karizmatički teolozi i sveci. S razvojem samosvojne, sistematske, teologije, snažne administracije i kultne službe razdvojilo se to dvoje.

Treba li se onda čuditi čestom kočenju Duhu Evanđelja i Duhu Koncila baš među svećenicima? Bliže su nam religijske, kultne, mistične forme, nego li zahtjevne riječi Isusa Krista. Treba li se čuditi neefikasnosti naše molitve i našeg propovijedanja? Propovijedamo svoj kult, a ne Isusa Krista preko tog kulta. Govorimo nerazumljive, misteriozne, tabuizirane riječi radije nego kristalno jasne riječi Isusa Krista. I zar je čudo, ako nas ljudi ne razumiju, ako nas ostavljaju. Krist je jedini spas. Njega svi traže. Ateizam i religije očekuju od nas autentičnu molitvu. Čini se da je rješenje istinskog, dubinskog problema molitve baš u nama. Potrebno je poslušati Gospodina: »Pođite na samotno mjesto i odmorite se malo«. Ali nikad ne bez Isusa Krista i nikad ne bez radikalne odluke: za njega u izgradnji kraljevstva Božjeg na zemlji.

Nije bilo moguće u ovako kratkom predavanju dati doradene i domišljene analize molitve u religijama i kršćanstvu. Moralo se zato ograničiti tek na to da se načnu pojedine nove misli i pokažu perspektive kršćanstva i molitve. Znakovi ovog vremena su očiti. Treba ih samo čitati. Potrebno je zato čvrsto i uporno stajati na terenu Evanđelja kako bi se uvidjelo da je ono uvijek mlado i kako uvijek ima iznenađujuću budućnost. Radi se uvijek o Isusu Kristu i njegovu dolasku na zemlju radi ljudi i njihova spasa.